

ABDULLAH TUKAY'IN ŞİİRLERİ

İNCELEME - METİN - AKTARMA

PROF. DR. FATMA ÖZKAN

✕ @ / otukennesriyat

YAYIN NU: 2069

EDEBÎ ESERLER: 1050

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-656-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kitap Editörü: Prof. Dr. İsa Özkan

Yayın Editörü: Aysegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50

Sertifika Nu: 49269

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Fatma Özkan: Kars'ta dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Erzurum'da yaptı. Yükseköğrenimini Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1980 yılında "pekiyi" dereceyle mezun olarak tamamladı. Meslek hayatına, edebiyat öğretmeni olarak başladı. Çalışmalarını 1983 yılından itibaren Ankara Üniversitesinde sürdürdü. Yüksek lisansı 1985, doktora öğrenimini ise 1992 yılında bitirdi. 1994 yılında Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde yardımcı doçent kadrosuna atandı. 1998 yılında Yeni Türk Dili Bilim Dalı'ndan girdiği doçentlik sınavında başarılı bulundu ve doçent unvanını aldı. 2005 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde profesör oldu. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çalışmaktadır. Ankara Üniversitesi, Gazi ve Ankara Hacı Bayram Veli üniversiteleri ile Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında dersler verdi, tezler yönetti. Eserleri ve bazı makaleleri hakkında İngiltere, Almanya, Rusya Federasyonu, Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'nde tanıtım yazıları çıktı. Ayrıca, Türkiye'de ve yurt dışında düzenlenen Türk dili, edebiyatı ve folkloruyla ilgili çeşitli kongre, sempozyum, seminer, panel ve konferanslarda bildiriler sundu. Türk dilinin bütün tarihî devirleri ile Tatar, Kazak, Kırgız, Azerî, Uygur, Özbek, Hakas gibi Türkiye dışındaki Türklerin dil, edebiyat ve kültürleri üzerine çalışmaktadır. Yayımlanmış dokuz kitabı, çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Prof. Dr. Fatma Özkan evli ve iki çocuk annesidir.

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI	21
İKİNCİ BASKI İÇİN SÖZ BAŞI	25
KISALTMALAR	27
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	28

GİRİŞ

Kazan Türklerinin Etnik Teşekkülü ve Kısa Tarihi.....	31
Kazan Türklerinin Etnik Teşekkülü	31
Kazan Türklerinin Teşekkülündeki Tarihi Tabakalar	34
Bulgar Devleti.....	34
Altın Ordu Devleti.....	36
Kazan Hanlığı	38
İdil-Ural'da Rus Hâkimiyeti Devri	40
XIX ve XX. Yüzyıllarda Kazan'da Sosyal ve Kültürel Çevre	44
Abdullah Tukay'ın Hayatı ve Eserleri	51
Abdullah Tukay'ın Hayatı	51
Çocukluğu	51
Cayık (Uralsk)'taki Günleri.....	56
Kazan'a Dönüşü	61
Hastalığı ve Ölümü.....	65
Eserleri	70

I. BÖLÜM: ABDULLAH TUKAY'IN ŞİİRLERİNİN MUHTEVA HUSUSİYETLERİ

Aşk.....	73
Millet ve Milliyetçilik.....	86
Hürriyet.....	93
Din ve Eğitim	99
Çocuklarla İlgili Şiirleri	109

II. BÖLÜM: ABDULLAH TUKAY'IN ŞİİRLERİNİN DİL, ÜSLUP VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Dil ve Üslup	119
Dil	119
Üslup.....	123
Şekil.....	136
Nazım Şekli.....	136
Vezin	137
Kafiye.....	141
Kafiye Türleri.....	141
Kafiye Şeması	145
Redif	148
BİBLİYOGRAFYA.....	151

III. BÖLÜM: ŞİİRLER

(KAZAN TATARCASI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE).....	161
KAYNAKÇA.....	1063

ŞİİR İNDEKSİ

A

Açı Hakiyat / 620	Acı Hakikat / 621
Açı Tecrube Avazı / 680	Acı Tecrübenin Sesi / 681
Ak Babay / 780	Ak Baba / 781
Aktık Tamçı Yeş / 710	Son Bir Damla Yaş / 711
Aldandım / 444	Aldandım / 445
Alla Gıyşkına / 1010	Allah Aşkına / 1011
Altın Eteç / 530	Altın Horoz / 531
Altına Karşı / 376	Altına Karşı / 377
Añ / 894	İdrak / 895
Ana Dügası / 732	Ana Duası / 733
Arba, Çana, At / 760	Araba, Kızak, At / 761
Ata ile Bala / 516	Baba ile Çocuk / 517
Avıl Cırları / 480	Köy Türküleri /481
Avıl Cırları / 484	Avıl Cırları / 485
Avıl Cırları / 672	Köy Türküleri / 673
Avıl Cırları / 826	Köy Türküleri / 827

SÖZ BAŞI

Tukay, diğer Türk boylarının olduğu gibi, Kazan Türklerinin de sosyal ve siyasi alandaki sıkıntılarının buhrana dönüştüğü bir çağda, geçen asrın sonu ile bu asrın başlarında yaşamıştır. O, Kazakistan'da Abay, Özbekistan'da Çolpan, Azerbaycan'da Sabir ve Türkiye'de Mehmet Akif gibi, çilesini yüreğinde hissettiği milletini yükseltmek için, "semavi" olarak nitelendirdiği sanatını onun hizmetine sunan idealist şairlerden biridir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybederek, evlatlık verildiği ailelerin yanında ve yatılı mekteplerde, soğuk pansiyon odalarında derbeder bir hayat süren Tukay, kendisini hayata bağlayan yegâne sebep olarak gördüğü sanatla uğraşmayı âdeta bir yaşama biçimi hâline getirmiştir. O, inandığını ve yaşadığını yazacak kadar samimi, kendini ihmal edecek kadar kimsesiz ve hayatı hafife alacak kadar da rind bir şairdir. Ne yazık ki olgunluk dönemi ni yaşamadan, henüz 27 yaşındayken ölümün soğuk eli, onu vakitsiz yakalar.

Kısa süren sanat hayatı boyunca, koca bir ömre sığacak hacimde eser bırakan şairin, şayet daha uzun yaşamış olsaydı dünya görüşü ve siyasi temayüllerinin ne ölçüde değişeceğini bilmemekle beraber, sanat gücünün zirveye ulaşacağını tahmin etmek zor değildir. Çünkü pek çok şairin çirak sayılabileceği bir yaşta o, Türk boyları arasında akisler uyandıran kalıcı eserler verecek ustalığa erişmişti. Edebî değeri bakımından orijinalini aşan mükemmeliyetteki tercümeleri bile, onun şairlik kudretini anlamamıza kâfidir. Bu hususiyetiyle Tukay, Tatar edebiyat tarihçilerince "taklit edilemeyen mukallit" olarak nitelendirilmiştir.

Toplumun problemlerini ön planda tutan Tukay, eski-yeni çatışması, kadın hakları, eğitimde metot tartışmaları gibi konuları işlediği şiirlerinden ziyade, şahsi hayatına dair olan şiirlerinden daha başarılıdır. Ancak, onun şiirlerinin ekseriyetini içtimâî konularda yazdıkları teşkil eder. Bu tür şiirlerinin bazılarında çarpıklıklar alay-

İKİNCİ BASKI İÇİN SÖZ BAŞI

Abdullah Tukay, yirmi yedi yıllık hayatına iki ciltlik şiir ile yine iki ciltlik nesri sığdıran Modern Tatar Şiirinin kurucularından ve önemli temsilcilerinden biridir. Onun çocukluk çağından itibaren sıkıntılar içinde geçen hayatı ve çok genç yaştaki ölümü, Tataristan'da ve diğer Türk yurtlarında akisler uyandırmış, eserlerine ve edebî şahsiyetine dair yazılar kaleme alınmıştır. Ancak Tukay'ın insani ve millî hislerinin terennüm ettiği şiir ve nesirleriyle en önemli hizmeti Tataristan Türklerinin konuşma dilini edebî dil hâline dönüştürme çabasıdır. Değişik konularda pek çok şiirler yazan Tukay'ın eserlerinin önemli bir bölümü, millî duyguların ifadesine, vatan coğrafyasının tasvirine, bayramlara, çocukluk günlerinin acı-tatlı hatıralarının terennümüne hasredilmiştir. Vefatından günümüze kadar onun kaleme aldığı "Tugan Til /Ana Dili" şiirini huşu içinde, gönül telleri titremeden okuyup dinlemeyen tek bir Tatar Türk'üne rastlayamazsınız.

Elinizdeki bu kitap, bundan otuz beş yıl önce hazırlanmış; uzun yıllar alan çalışmalarımız çerçevesinde Abdullah Tukay'ın iki cilt tutarındaki şiirleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştı. Şiirleri başka bir dile çevirmek veya aynı dilin bir başka lehçe veya şivesine aktarmak nesir çevirisine göre nispeten daha zordur. Buna rağmen Abdullah Tukay'ın şiirleri, yıllar önce, mümkün olduğunca ses güzelliği ve kafilesine özen göstererek Türkiye Türkçesine aktarılmıştı. Bu aktarma esnasında anlamı feda etmemeye de azami dikkat sarf edilmişti. Aradan geçen bu kadar zamandan sonra ikinci baskıya hazırlanırken bütün şiirleri defalarca tekrar okuyup gözden geçirdik. Eserde yer alan metinler ve inceleme kısmı da titiz bir kontrole tabi tutuldu. Şiirlerde dikkatten kaçan hususlar yeniden düzeltilip bu baskıya ilave edildi.

İkinci baskıda da ilkinde olduğu gibi şiir metinlerinde transkripsiyon işaretlerini gösterdik. Türkiye’de bu alanla ilgili yayınlarda Tatarcanın transkripsiyonunda farklı ve yanlış uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Tatar Türkçesinde esasen, /o/ ve /ö/ gibi geniş-yuvarlak ünlüler bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye Türkçesindeki /u/ ve /ü/ ünlüleri Tatarcada daha dar telaffuz edilmektedir. Tatar Türkçesinin Kiril alfabesindeki söz konusu bu sesler /o/ ve /ə/ işaretleriyle yazılmaktadır. Bu imlâdan hareketle fonetik tespitlerde bulunan bazı araştırmacılar yaptıkları yayınlarda Tatarcada /o/ ve /ö/ sesleri varmış zehabına kapıldılar. Oysa imlâdan hareket ederek fonetik kuralları çıkarılamaz.

Aynı durum, /e/ ve /ə/ harfleri ile yazılan bizim /i/ şeklinde transkribe ettiğimiz ı/i arası sesin /é/ işareti ile yazılması da buna benzer bir hatadır. Bizim tercih ettiğimiz transkripsiyon işaretleri uzun yıllar süren bilimsel çalışmaların sonucunda ortaya konulmuş, Tatarcanın fonetik özelliklerini en doğru biçimde yansıtmaktadır.

Kitabın inceleme bölümündeki Abdullah Tukay’ın hayatı, Kazan Türklerinin tarihiyle ilgili bölümler yeni bilgiler ve kaynaklarla güncellendi. Ayrıca, Tukay’ın şiirleri üzerinde muhteva ve üslup bakımından inceleme ve değerlendirmelerimiz de günümüzde geçerliliğini devam ettirmektedir.

Kitabın bu baskısının yeniden düzenlenip yayına hazırlanmasında sevgili öğrencim ve meslektaşım Araştırma Görevlisi Ziya Durgut büyük gayret göstermiştir. Kendisine ve basım işlerinde titizlik gösteren Ötügen Neşriyat yetkililerine emeklerinden ötürü çok teşekkür ederim. Ayrıca, kitabı başından sonuna kadar dikkatle okuyup son düzeltmeleri yapan, kıymetli bilim adamı Prof. Dr. İsa Özkan’a da müteşekkirim.

Fatma Özkan
Ankara - 2023

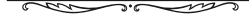
KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser.
agm.	Adı geçen makale.
agy.	Adı geçen yer.
bkz.	bakınız.
bs.	basım.
MS	Milattan Sonra
Nu.	Numara.
vb.	ve benzeri.
vd.	ve devamı.
s.	sayfa.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

А а	А a	Т	т	T t
Б б	B b	У	у	U u, (V̇ v̇)
В в	V v	Ф	ф	F f
Г г	G g	Х	х	H h
Д д	D d	Ц	ц	Ts ts
Е е	Ĭ ĭ, (y1,yi)	Ч	ч	Ç ç
Ж ж	J j	Ш	ш	Ş ş
З з	Z z	Щ	щ	Şç şç
И и	İ i	Ы	ы	I ı
Й й	Y y	Э	э	Ĭ ĭ
К к	K k	Ю	ю	Yü yu, Yü yü
Л л	L l	Я	я	Ya ya, Ye ye, A a
М м	M m	Ә	ә	E e
Н н	N n	Ө	ө	Ŭ ŭ
О о	Ŭ ŭ	Ү	ү	Ü ü, (V̇ v̇)
П п	P p	Ж	ж	C c
Р р	R r	Ң	ң	Ñ ñ
С с	S s	Һ	һ	H h

GİRİŞ

KAZAN TÜRKLERİNİN ETNİK TEŞEKKÜLÜ VE KISA TARİHİ

Kazan Türklerinin Etnik Teşekkülü

Kazan Türklerinin yaşadığı İdil (Volga) Irmağı'nın orta ve aşağı mecraları, İdil ile Kama ırmakları arasında kalan geniş topraklar, en eski tarihlerden beri Türklerin yerleşme bölgelerindedir. Merkez Kazan olmak üzere, kuzeyde Fin asıllı Kamilerin meskûn olduğu Viyatka, güneyde Astrahan ve Hazar Denizi; batıda Sura Nehri, doğuda Ural Dağları'yla çevrili İdil Nehri'nin orta ve aşağı mecraları ile bu nehri besleyen akarsuların geçtiği yerler MS IV. yüzyıldan itibaren muhtelif Türk boylarının maceralarına sahne olmuştur.¹ Attila'nın 453'te ölümünden sonra Hunların bazı Türk boylarıyla, özellikle Bulgar Türkleriyle birleşerek Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'de Bulgar adıyla kurdukları devlet VI. yüzyılda parçalanınca, Don-Kuban sahasındaki Bulgarlar, doğudan gelen Avar, Sibir ve Hazarların tazyiki ile üç kısma ayrılmışlardır. Söz konusu Bulgarların bir kısmı batıya çekilerek, Tuna Bulgarları adını almış; bir kısmı Kafkaslara doğru giderek burada başka kavimlerle karışmışlar; diğer kısmı ise İdil boyunca ilerleyerek Kama civarına yerleşmişlerdir.² Bugünkü Kazan Türklerinin etnik teşekkülünde ilk tabaka, Avarlarla birleşerek Orta İdil ve Kama nehri civarına gelen işte bu Bulgarlardır. Bazı tarihçilere göre, Büyük Hun harekâtından önce de, söz konusu coğrafyada Bulgarlar meskûn bulunmaktaydılar.³ Ayrıca, MS VII. yüzyıldan itibaren, Ha-

¹ Arat, Reşid Rahmeti, "Kazan Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi* VI., İstanbul 1955, s. 505; Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, s. 17.

² Temir, Ahmet, "Kuzey Türkleri, İdil-Ural ve Yöresi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1251; Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Ankara 1983, s. 73.

³ Kurat, Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 14; "Kama (Çulman) Bulgar Devleti", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 748.

I. BÖLÜM

ABDULLAH TUKAY'IN
ŞİİRLERİNİN
MUHTEVA HUSUSİYETLERİ

AŞK

Tukay'ın eserleri arasında aşk şiirlerinin sayısı azdır. Pek çok şair, şiire aşk şiirleriyle başlamasına rağmen, Tukay ilk şiirlerinde de sosyal temaları işlemiştir.

Tukay, hemen her türlü sosyal konuda şiir yazmakla beraber, aşk konusunda oldukça çekingendir; duygularının başkaları tarafından bilinmesini istememektedir. “İftirak Sunında (Nu:10)” şiirinde “Adımı yazarsam faş olur dünyaya sır” demesi de bu ruh hâlini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Belki de bundan dolayı, sevdiği Zeytüne Hanım'dan bucak bucak kaçmıştır.¹ Zeytüne Hanım'ın ilhamıyla kaleme aldığı aşk şiirlerinin altına kendi imzasını atmaktan imtina ettiğinden, onları müstear adlarla yayımlamıştır. Arkadaşı Fatih Emirhan'a yazdığı 23 Haziran 1908 tarihli mektubunda; “El Islâh'taki ‘Kızık Gıyşık (Tuhaf Aşk)’ şiirimi beğendiniz mi? Kirpinin kabuğuna saklanması gibi, ben de aşka dair bir şey yazacak olsam, müstear imzalar altına sığırım’ demektedir.

Tukay'ın aşk şiirlerindeki temel espri, dert ve ıstıraptır. Fuzulî'nin şiirlerinde olduğu gibi, Tukay'ın aşk şiirlerinde de ıstırap estetik bir unsur olarak yer almaktadır.² “İftirak Suñında (Nu.: 10)” başlıklı şiirinde şair, ıstıraptan zevk aldığını, kederin tiryakisi olduğunu ifade eder:

Can yakan azarına hiç kinesiñ meftünüm,
Her zaman item telezziz ah-î ehzanıñle ben. (Nu.: 10).

¹ Resüleva, Zekiye, *Tukay İzlerinnen*, Kazan 1985, s. 133.

² Fuzulî, aşk derdinden ziyadesiyle hoşnuttur. Onun için en büyük tehlike, kendisini aşk ıstırabından kurtaracak dermandır. Bu itibarla Mecnun'un dilinden:
“Yarâb belâ-yı aşk ile kıl aşna beni
Bir dem belâ-yı aşkdan etme cüda beni”
demektedir (bkz. Fuzulî, *Leyla ile Mecnun* (Hazırlayan: Necmettin Halil Onan), İstanbul 1956, s. 113).

HÜRRİYET

Zaman zaman verilen bazı haklarla şiddeti azalmakla beraber, daima var olan Rus baskısı, diğer Türk boyları gibi, Tatar Türklerinin de asırlarca değiştiremedikleri kaderi olmuştur.²⁹ Milletçe maruz kalınan baskı ve yasaklar pek tabîi olarak Tukay'ı da etkilemiştir. Bu sebeple o, ilk şiirlerinden itibaren, hayatının sonuna kadar yazdığı birçok şiirde hürriyet temini işlemiştir. Şair, hürriyeti, ferdî planda ve millet hayatında yaşanan esaretlerden yola çıkarak ele alır. Ona göre geri kalmışlık, cehalet, uyuşukluk, tembellik, dar kalıpların dışına çıkılmayan medrese hayatı, başlı başına birer esarettir. Cehalet yuvası olarak nitelendirdiği medresede kısacık ömrünün on yılını geçirdikten sonra, oradan ayrılıp hür ve geniş dünyaya çıktığı sıralarda, şiirle daha fazla uğraşma imkânı bulur. Böylece, şahsî hayatında, etrafını saran esaretlerin körüklediği hürriyet aşkı, şiirlerine akseder.³⁰

Hatta ilk şiirlerinin dilindeki Osmanlıcanın tesirini de, fikrî planda esaret addeden şair, Tatarcaya yönelerek “hürriyet”i seçer. “Fikir Gazetasına Gına Mahsus Tügil” başlığı altında topladığı beyitlerde;

Ta ezelden birli bizler fikrimiz mehbüs idik,
Kım kapamıştır bizi? Mehbüs idik, me'yus idik.

²⁹ Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri.*, Ankara 1966, s. 80, 83; Akdes, Nimet Kurat-Temir Ahmet, “Rusya’da Türklük ve İslâmiyet”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1285-1303.

³⁰ Hürriyet kavramını kuş sembolüyle anlatan Tukay, “Kuşlarga (Nu.: 224)”, “Kuşçık (Nu.: 228)” ve “Mehbüs (Nu.: 67)” başlıklı şiirleriyle, hürriyete duyduğu iştiağı çocuklara hissettirmek ister. Özel hayatında çektiği sıkıntılara rağmen, şairin kuşlarca hür koşup oynadığı, mutlu olduğu dönem çocukluk yıllarıdır. Bilhassa, Kırılav’da geçirdiği ilk yılın yaz aylarını bütün kaygılardan uzak, tam bir serbestlik içinde yaşamıştır. Bu bakımdan hürriyet sevgisi ile çocukluk günlerini bağdaştırır.

DİN VE EĞİTİM³⁵

XIX. yüzyılın ilk yansında Tatarların üzerinden siyasi, iktisadi ve dinî alanlardaki Rus baskısı kısmi olarak kalkar. Daha önceki dönemlerde uygulanan Hristiyanlaştırma kampanyası eski şiddetiyle devam etmediği için, Tatar Türkleri dinî takiplerden kurtulurlar. Ekonomi sahasında hissedilen nispi rahatlık, şehir ve kasabalarda halkın arasından zengin tüccar ve iş adamlarının yetişmesine imkân verir. O yılların fikir ve ilim merkezi olan Buhara'da tahsil görenlerin sayısı, söz konusu tüccar ve iş adamlarının sayesinde artar. İdil-Ural bölgesinde Buhara modelinde pek çok yeni medresenin açılmasını sağlayan Kazanlı tüccarlar, medreselerin her türlü giderlerini de karşılarlar. Bunun sonucu olarak fikir ve ilim hayatı, devrine göre ileri seviyelere ulaşır.³⁶ Ancak, XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ders programlarında pozitif ilimlerin bulunmadığı bu medreseler, gerek müfredat gerekse metot itibarıyla çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyecek hâle gelmiştir. Coğrafi bakımdan Batı dünyasından uzak olan Kazan Türkleri, Batı'nın ilmini, Ruslar vasıtasıyla da alamamışlardı. Eğitim ve öğretim alanındaki problemlerin temelinde, bu hususun da rolü vardır. Dolayısıyla, Tatar talebeleri arasında, dinî esaslara dayalı medreselere karşı hoşnutsuzluk başlar; tedrisat metotlarına reform yapılması yolundaki istekler artar. 1905 yılında gizli toplantılar tertip etmek, gizlice gazeteler çıkarmak suretiyle başlayan bu hareket, eski öğretim taraftarı muallim ve mollalara; medrese açıp, idare eden zenginlere karşı açıktan açığa mücadele vermeye, hatta toplu olarak medreseyi bırakmaya kadar varan boyutlara ulaşır.³⁷ Medreseden

³⁵ Bütün Türk boylarında olduğu gibi, Kazan Türkleri arasında da eğitim dinî esaslara dayandığı için, Tukay'ın din ve eğitim anlayışını birlikte değerlendirdik.

³⁶ Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, s. 117.

³⁷ Tukay'ın, Kazan'da eserlerini neşredebceği yegâne gazete olarak görüp, yazarları arasına katıldığı *El-İslâh* da eski medreselere muhalif talebelerin 1905'te gizlice çıkardıkları bir gazetedir. Şairin 1907-1909 yılları arasında aktif olarak çalıştığı *El-*

ÇOCUKLARLA İLGİLİ ŞİİRLERİ

Tatar Türklerinin XX. yüzyılın başlarında karşılaştığı her türlü problemi şiirlerine konu alarak çözüm yolları gösteren Tukay, geleceğin teminatı saydığı çocukları unutmamış ve onlarla ilgili pek çok şiir kaleme almıştır. Tukay, söz konusu şiirlerinde çocuklara, arzu edilen örnek insan olmaları için bazı tavsiyelerde bulunur. Bu tür şiirleri, ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grup şiirlerde Tukay tamamıyla pragmatisttir. Bilgisizlikten kurtulmanın, sosyal anlamda gelişip toplumda itibarlı bir yere sahip olmanın tek şartının okumak ve çalışmaktan geçtiğini ısrarla belirtir. Özellikle köylü çocuklarının, içinde buldukları sosyal statüyü değiştirmek için, tahsil görmelerinin ve çok çalışmalarının gereğine işaret eder. “Ata ile Bala” (Nu.: 128) şiirinde cehaletin fert, cemiyet ve millet hayatında her türlü kötülüğün kaynağı olduğunu belirten bir baba, oğluna, okumuş bir kişinin üç cahille değiştirilemeyeceğini anlatır ve ondan okumasını ister:

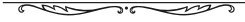
Yaz, gaziz uglm, kara taktanı sız akbur bilen!

Hem kara künlünni yalt ittir sızıp ak nur bilen! (Nu.: 128)

Tukay, Tatar çocuklarının gerçek bir aydın olmasını arzu etmektedir. Bu sebeple, “Sübhanalla, Sübhanalla (Nu.: 164)”, “İş (Nu.: 165)”, “Gümür Yülına Kirüçilerge (Nu.: 194)”, “Sabıyga (Nu.: 225)”, “Behitli Bala (Nu.: 230)”, “Mektepte (Nu.: 232)”, “İş Bitkeç Uynarga Yarıy (Nu.: 233)”, “İmtiyaz Algan Bala (Nu.: 237)” gibi şiirlerinde okuyup öğrenmenin önemine temas ederek, çocuklarda okuma sevgisini uyandırmaya çalışır.

Şair, “Sabit’nuñ Ukırğa Üyrenüvi” adlı şiirinde, okula yeni başlayan bir çocuğun duygularını başarılı bir şekilde işler. Çocukları okuma yazma öğrenen ailenin heyecanını okuyucuya hissettirir:

II. BÖLÜM

ABDULLAH TUKAY'IN ŞİİRLERİNİN DİL, ÜSLUP VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

DİL VE ÜSLUP

Dil

Tukay, 1905 İhtilali'nden sonra, Avrupaî çizgilerle gelişen Kazan Türk edebiyatına şiirleriyle yeni bir ses getirmiştir. Tatar konuşma dilinin işlenip edebî dil olarak gelişmesinde, onun şiirlerinin payı büyüktür. Pek çok Tatar aydını Tatarcanın, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinin tesirinden kurtarılarak işlenmesi görüşünü ileri sürmüş ancak uygulamada başarı gösterememişlerdir. Tukay, 1907'den sonra kaleme aldığı şiirlerinde, söz konusu fikirlerin başarılı bir uygulayıcısı olmuştur. Edebiyat tarihçilerine göre, dili ustaca kullanarak Tatar yazı dilinin kuruluşuna yaptığı hizmetten dolayı Tukay, kendisine Rusya Türkleri arasında büyük şöhret sağlayan şiirlerinin hiçbir edebî değeri olmasaydı bile, Tatar Edebiyat tarihinde layık olduğu müstesna yeri almaya hak kazanacaktı.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Kazan Türk Edebiyatının mümessillerinin karşısındaki en mühim problem, işlenmiş yazı dilinden mahrum oluşlarıdır. Çağatayca unutulmaya terk edildiğinden, Kuzey Türkleri için örnek alınacak dil, İstanbul Türkçesi, bir başka ifadeyle Osmanlıcaydı. *Tercüman* gazetesinin sahibi Gaspıralı, Türkiye Türkçesinin bütün Türklerin ortak yazı dili olarak kabulünden yanadır. Bu sebeple, Kazan'da yazılan eserler, *Şûrâ* ve *Ülfet* gibi gazeteler Osmanlıcaya yakın Türkçe ile çıkar. Rusya Türkleri, sosyal ve siyasi sebeplerle kendi şivelerine dayalı yazı dilini yaratma gayreti içerisine girerler. Kazan Türklerinden Kayyum Nasirî, kavmî milliyetçilik saikiyle Tatarcanın yazı dili olmasını savunur.

Tukay, yaşanan bu dil kargaşasından pek tabii olarak nasibi ni alır; eserlerini önceleri Osmanlıca unsurları ihtiva eden dille yazdığı hâlde, sonra günün moda cereyanına ayak uydurarak Tatarcaya ağırlık verir. Bundan dolayı, ilk şiirleri ile 1907 yılından sonra kaleme aldığı manzumelerin dili arasında farklılık vardır. Yayımlanmış ilk şiiri "Mujik Yüküsü" ve onu takip eden "Hürriyet

ŞEKİL

Nazım Şekli

Tukay, şiirlerinin büyük ekseriyetini beyit ve dördlüklerden kurulu nazım şekilleri ile bir kısmını ise serbest tarzda kaleme almıştır. Beyit esasına dayanan şiirlerini; gazel, kaside veya mesnevi gibi divan şiiri nazım türleriyle adlandırmak zordur. O, muhtelif uzunluktaki şiirlerini, beyitler hâlinde tertip etmenin dışında, söz konusu türlerin kurallarına uyma endişesini duymamıştır. Bunu, edebî şahsiyetinin teşekkülünde mühim yeri olan klasik Türk şiiri hakkında derin bilgiye sahip olmayışıyla açıklamak mümkündür.⁶ Ayrıca Tukay, divan şiiri tarzında yazmak iddiasında da değildir. Şiire heves ettiği öğrencilik yıllarında okumaktan hoşlandığı *Muhammediye* ve *Bakırganî* gibi eski usulle yazılmış eserlerden şekil itibariyle istifade etmiştir. Onun yetiştiği devirde Tatar edebiyatı henüz şekillenmeye başladığından, Kazan Türkleri arasında kendisine örnek olabilecek güçlü şairler bulunmuyordu. Bu sebeple o, Osmanlı sahası Türk şiiri ile Rus şiirinden faydalanma yoluna gitmiştir. Rus edebiyatından Puşkin ve Lermontov’a hayran olduğunu, onların şiirlerinden tercüme yapıtığını bilmekle beraber, mukayeseli araştırmaların olmayışı sebebiyle, söz konusu tesirin derecesini tayin edememekteyiz.⁷

⁶ Cemaleddin Velidî’ye göre, Tukay’da şiire meyil ve muhabbet vardı. *Muhammediye* gibi eserleri okumaktan zevk almasına rağmen, şiirle ilgili teknik bilgilerden habersizdir. İki basit kalıp dışında aruzu tam olarak bilmeyen Tukay’ın bütün bilgisi *Muhammediye*, *Bakırganî* ve eski Türk divanlarındaki kıt’alarla sınırlıdır (Bkz. Cemaleddin Velidî, *Abdullah Tukay, Mecmuâ-yı Âsârı*, Tokyo 1933, s. 54).

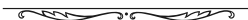
⁷ Tukay, “Puşkin (Nu.: 14)”, “Cevap (Nu.: 275)”, “Puşkin ve Min (Nu.: 316)” gibi şiirlerinde Puşkin ve Lermontov’a duyduğu hayranlık duygularını dile getirir. “Kıytga (Nu.: 338)” başlıklı şiirinde ise;

“Hezreti Puşkin ve Lermontov eger bulsa küyaş,

Ay kîbi, nurnı alardan iktibas itken bu baş (Nu.: 338)”.

şeklindeki sözleriyle onlardan ne kadar etkilendiğini açıkça ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA

A. KİTAPLAR

- Abdurrahman Sâdi, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1926.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1984.
- , *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara 1986.
- Brent, Peter, *Cenghis Khan, Rise Authoriry and Decline of Monghol Power*, London 1976.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, 2. bs. İstanbul 1970.
- , *Türk Dili Tarihi II*, 2. bs. İstanbul 1974.
- , *Türk Kavimleri*. Ankara 1983.
- Cemalettin Velidî, *Tatar Edebiyatının Barışı*, Orenburg 1912.
- , *Abdullah Tukay, Mecmua-yı Asarı*, Tokyo 1933.
- Çağatay, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri I (VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili)*, Ankara 1950.
- , *Türk Lehçeleri Örnekleri II (Yaşayan Ağız ve Lehçeler)*, Ankara 1972.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985.
- Devletşin, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı* (Çeviren: Mehmet Emircan), Ankara 1981.
- De Tiesenhausen, W., *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* (Çeviren: İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul 1941.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983.
- Ercilasun, Ahmet, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, 2. bs. Ankara 1989.
- Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Ankara 1981.
- Fuzulî, *Leylâ ile Mecnun* (Hazırlayan: Necmettin Halil Onan), İstanbul 1959.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 1*, Kazan 1955.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 2*, Kazan 1955.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 3*, Kazan 1956.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 4*, Kazan 1956.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 1*, Kazan 1975.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 2*, Kazan 1976.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 3*, Kazan 1976.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 4*, Kazan 1976.
- Gabdulla Tukay, Eserler, tom: 1, Şıgırlar (1901-1908)*, Kazan 1985.

III. BÖLÜM

ŞİİRLER

(Kazan Tatarcası ve Türkiye Türkçesiyle)

1

MUJİK YŪKİSİ

Nik yŷklyııñ, mujik?
Yaz citti hem ŷsti
Çiremner yurtıñda;
Tŷr, uyan, kŷteri!l

Ūz-ŷziñne kara:
Kim idiñ, kim buldıñ?
Nerse bar milkıñde?

Indırda yuk ŷrlık,
İgŷn yuk urırlık;
Atıñ bar bik naçar,
Ūç teñke tŷrirlık.

Mal yuk, dip, zarlanma,
Ūziñnen kŷr anı;
Çeç igŷn, cir yaħşı
Alırsıñ dŷnyanı.

İgŷniñ urmagan,
Kibenıñ kuymagan,
Sin ŷziñ de yalkav,
Hatınıñ bulmagan.

İsiñnen çıgarma:
Sinı bay vaktıñda
Duslarıñ maktadı
Aldıñda, artıñda;

Sin kayda barsañ da,
Urniñ idi tŷrde,
Akçasız kŷp artık
Tınıç yatu gŷrde.

1

KÖYLÜ UYKUSU

Neden uyuklarsın köylü,
Bahar erişti ve yetiştii
Çimenler senin yurdunda;
Kalk, uyan, doğrul!

Kendi kendine bak:
Zaten kusurluydun, şimdi ne oldun?
Ne kadar malın var?

Harmanda yok tohumun,
Ekin yok biçecek.
Atın var pek anık,
Üç kuruşluk.

Malım yok diye ağlama,
Kendinde ara kabahati.
Harman et ekini, toprak iyi,
Alırsın dünya kadar mahsulü.

Ekinini biçmemiş,
Ot yığnımı tanzim etmemişsin,
Sen tembelsin,
Hanımın da yok.

Hatırından çıkarma,
Seni varlıklyken,
Dostların pohpohladı,
Önünde, arkanda.

Sen nereye gitsen,
Yerin, en üst köşeydi.
Artık parasız, çok daha,
Rahat uyursun mezarda.

1

MUJİK YÜKİSİ

Nik yüklıysıñ, mujik?
Yaz cıttı hem üstı
Çiremner yurtıñda;
Tür, uyan, küterıl!

Üz-üzıñne kara:
Kım idıñ, kim buldıñ?
Nerse bar milkıñde?

Indırda yuk ırılık,
İğın yuk urırılık;
Atıñ bar bik naçar,
Üç teñke türırılık.

Mal yuk, dip, zarlanma,
Üziñnen kür anı;
Çeç iğın, cir yaħşı
Alırsıñ dñnyanı.

İğınıñ urmagan,
Kibenıñ kuymagan,
Sin üziñ de yalkav,
Hatınıñ bulmagan.

İsıñnen çıgarma:
Sinı bay vaktıñda
Duslarıñ maktadı
Aldıñda, artıñda;

Sin kayda barsañ da,
Urını idı türde,
Akçasız küp artık
Tınıç yatu gürde.

1

KÖYLÜ UYKUSU

Neden uyuklarsın köylü,
Bahar erişti ve yetiştii
Çimenler senin yurdunda;
Kalk, uyan, doğrul!

Kendi kendine bak:
Zaten kusurluydun, şimdi ne oldun?
Ne kadar malın var?

Harmanda yok tohumun,
Ekin yok biçecek.
Atın var pek anık,
Üç kuruşluk.

Malım yok diye ağlama,
Kendinde ara kabahati.
Harman et ekini, toprak iyi,
Alırsın dünya kadar mahsulü.

Ekinini biçmemiş,
Ot yığnımı tanzim etmemişsin,
Sen tembelsin,
Hanımın da yok.

Hatırından çıkarma,
Seni varlıklyken,
Dostların pohpohladı,
Önünde, arkanda.

Sen nereye gitsen,
Yerin, en üst köşeydi.
Artık parasız, çok daha,
Rahat uyursun mezarda.

Sinde mal bġkenni
Duslarıñ bġldġler;
Aldıñda, artıñda
Kul çabıp küldġler.

Urmagan arışıñ
Yata kırdı yetim;
Ėetiriñ kalmasın,
Bġr-iki süz eytiym:

Urmagan arışıñ,
Bġr yıllık tabışıñ;
Anı cil küyadır,
Çıpçıklar cıyadır.

İndġ kış ta kirdġ,
İginni bġtirdġ,
Çanalar astında
Ak karlar şıtrdıy.

Üziñde yalkavlık,
Hatınıñda añkavlık;
Kayda kışka azık
Açlıktan saklarlık?

Kürşġler yük tġyep,
Kalaga sattılar
Hem, cıygaç küp zapas,
Bġt sızıp yattılar.

Malının bittiğini,
Anlayınca dostların,
Önünde, ardında
El çırpıp güldüler.

Ekmemiş çavdarını,
Yatar kırdı yetim.
Gücenmezsen,
Birkaç söz söyleyeyim.

Ekmemiş çavdarını,
Bir yıllık mahsulünü,
Rüzgâr dağıtmakta,
Serçeler toplamaktadır.

Artık kış bastırdı,
Mahsul kaldırıldı.
Kızaklar altında,
Ak karlar çıtırdamakta.

Sende tembellik,
Hanımında anlayışsızlık,
Nerede kış için azık,
Açlıktan koruyacak?

Komşuların mahsulü yükleyip,
Şehirde sattılar,
Çok miktarda kışlık hazırlayınca,
Ayaklarını uzatıp, yattılar.

Ciktïler par attan,
Ûy salıp narattan;
Siniñ yÛrtta aş yuk,
Tuyarlık tarakan.

Siniñ Ûy balçıktay,
BÛkreygen karçıktay;
Kimirïp iski ipi
Aşıysıñ tansıktay.

Hatnıñ, balañ aç,
Aşarga bulmagaç;
Bu küñni kürgençi
Ûyiñni taşlap kaç.

Kürşiler bay buldı,
Aşları may buldı;
Sin, yalkav, yüklagaç,
Yançığıñ, say buldı.

İttiler Ûmeler,
Cıydılar gümbeler,
Her miñnet suñında
Rehetli küñ de bar.

Tik yatkaç, HÛdayim
Birmiy mal sebepsiz;
Bişmetiñ talangan,
KÛlmegiñ, sedepsiz.

Haq süznï eytkenge
Kiñ küñliñ taraysa,
Urniñnan kuzgalma,
YÛkly kür, alaysa.

Çektiler çift atı,
Ev yaptılar meşeden,
Senin ise evinde aş yok,
Sineği doyuracak kadar bile.

Evin çamur yığını gibi,
Beli bükük ihtiyar gibi.
Kemirerek eski ipi,
Yiyorsun kıtlıktan çıkmış gibi.

Hanımın, yavrun aç,
Yiyecek bir şey yok,
Bu hâli görmektense,
Evini terk et, kaç.

Komşular zenginleşti,
Yemekleri yağ oldu.
Tembellik edip, fakirleşince,
Cüzdanın boşaldı.

İmeceyle çalıştılar,
Topladılar mantarları.
Her mihnetin sonunda
Huzur dolu günler de var.

Tanrı'm yatmakla yalnız,
Vermez malı sebepsiz;
Palton yırtık pırtık,
Gömleğin ise düğmesiz.

Doğru söz söylenince,
Geniş gönlün daralıyorsa,
Yerinden kıpırdama,
Uyukla dur, öyleyse.

2.

HŪRRİYET HAKINDA

Kayda kitti tsenzurlık,
KŪllık, tarlık, kim-hurlık?
Artka karasak bŪrlıp,
Yırak anlar kaldıya.

Tigiz buldı zakonda
Tatar, Urıs, Yapon da;
Ak alyapkıç, zipun da
Tam azatlık aldıya.

Barça tsenzur yabılgaç,
Dertke derman tabılgaç,
Kızıl kara yasagan
Karhaneler bŪldiya.

KŪp yeş yigitler ūldi,
Meyitler dŪnya tuldi,
Namnarı bakıy buldı
Ta kıyamet tiydiya.

Őakirt, student barı,
Darga asılgannarı,
Siz bu arıslannarı,
Ūnitmagız tidiya.

Kızganmadı malların,
KŪrban kıldı cannarın,
Can birgende Őatlanıp,
KŪle-kŪle ūldiya.

2

HÜRRİYET HAKKINDA

Nereye gitti sansür,
Kulluk, yokluk, kemlik, horluk?
Geriye baksak dönüp,
Onlar uzakta kaldı ya.

Eşit oldu kanun karşısında,
Tatar, Rus, Japon da;
Ak önlük, jipon da,
Tam hürriyeti aldı ya.

Bütün sansürler kalkınca,
Derde derman bulununca,
Kızıl kara iş yapan,
Dükkanlar iflas etti ya.

Gencecik delikanlılar öldü,
Dünya cesetlerle doldu,
Namları baki kaldı,
Ta kıyamete kadar.

Öğrencilerin hepsi,
Dara çekilenleri,
Siz bu aslanları,
Unutmayınız dedi ya.

Esirgemediler mallarını,
Kurban ettiler canlarını,
Can verince sevinçle,
Güle güle öldüler ya.

İndi kitti ilgeri
Zıncırlangan tilleri,
Milletniñ bilbılları
Sayrap-sayrap türdiya.

Kitti hesret, elemner,
İriklendi kalemner;
Bulsın küp küp selamner
Ruğlarına tiydiya.

Memnün bulsın ruğları,
İzgi bulsın duğları;
Bülarniñ ah-uhları
Hürriyetni birdiya.

Şimdi gitti ileri,
Zincirlenen dilleri,
Milletin bülbülleri,
Ötöp ötöp durdu ya.

Bitti hasret, elemeler,
Hür oldu kalemler;
Olsun pek çok selamlar,
Ruhlarına değdi ya.

Şad olsun ruhları,
Kutlu olsun ruhları;
Onların ah vahları,
Hürriyeti verdi ya

3.

DUSLARGA BİR SÜZ

Mine, duslar, min sizlerge bir süz süyliym,
“Yusif-Yakup kitabı”nın küyün küyliym;
Uşbu millet yırtığınıñ cüyün cüyliym,
Cibim kara, inem kalem bulsın, imdi.

İy kardeşler, kul tütüşip alga bariyk,
Başka milletlerniñ helin karap kariyk;
Medeniyet meydanında urın alıyk,
Yığıla-türa alga taba atlıyk, imdi.

Gıylım bilmes hayvannarga biz üşşamiyk,
Tırışmaktan, tırmaşmaktan hiç buşamiyk;
Diñgiz yakasında türıp, biz susamiyk,
Hürriyetniñ diñgizleri taşuy, imdi.

Çinovniklar bizniñ kannı bik küp imdi,
İmelmesler, citer indı, citer indı:
Mazlumnarga yaktı, nurlı küñner kildı,
Azatlıknıñ küyaşı tugdı, imdi.

Her milletler maksutların hasıyl ite,
Deputatlar yasap, Peterburgga kite;
İndı nevbet biz biçaralarga cite,
Cıyılıp-cıyılıp deputatlar saylıyk, imdi.

Bizde küzi açık kişiler de bardır,
Bu zamanda gafillerge dünya tardır;
Bu hürriyet manifest gosudardır,
Kadrin bilip, kireklerni sürıyk, imdi.